

Samlingar
til en Beskrifning
öfver
Norrland.
Sente Samlingen

3 Bandet

om
Lappmarken

af
Abrah. Abr. son Hulphers

P. A. Norstedt & Söners
Förlag. Stockholm

Lappmarken. (a)

Utgjör öfwersta delen af Norrland; begynner mot Jämtland, går vidare öfwanom Angermanland, sträckes up omkring Westerbottn, emot Norrsta gränsen, til Utsjocki längst up i Torneå och Riks Råset wid Kolmisojwi Maddafjåtsa nära wid Warangers fjård af Ischafwet, der Ryßland möter, som efter Riks gränsens frökning utgjör 150 mil. Derifrån räknas sedan med en del af Österbottn med Kemi Lappmark ned til Kusamo omkring 50 mil, så at hela Lappmarkens omkrets tages derefter til 200 mils sträckning. (b) Men efter Landet och Kyrkornas belågenhet, ifrån Jämtlands Lappmark til Utsjocki i Torneå skall wara 120 mil. (c) Bredden innom Lappmarken ifrån Norrsta gränsen til Westerbottns

A

(a) Denne samling förut granskad af Proft. Lect. Ordens Historiogr. m. m. Nordin, Lands Cammereraren Öhrling och flere kännare af Orten.

(b) Derom ses Öfwer Direct. Marellii upgift om Riksgränsen R. W. Acad. Handl. 1772 p. 15, Jämtl. S. p. 223, Ång. S. p. 320 och W. B. S. p. 3.

(c) Doct. Högströms Lappmarks beskrifn. p. 6.

bottns sockne Nå emellan 20 til 25 mil, (d) men tvårt öfwer, ifrån Luleå Lappmarks början mot Norrige, til Kusamo skilnad mot Nysland, omkring 60 mil. (e) Gränzar således i söder emot Jämtland, i wester och norr intil Norrige, men går i öster til större delen emot Westerbottn och med en trakt til Nysland; hwaremellan låget är efter Chartan såsom en half Circul. Lappmarks area skall utgjöra wid påß 1800 qvadrat milar. (f)

Om Ortens Inbyggare äro flere meningar. (g) Lapparne anses för Landets äldsta inwånare och förmenes fordom warit et med Finnarne, haft egen öfwer magt, och ej stått under annat wälde, (h) men warit et flyttande folk med

Herda:

(d) På sine ställen är Swenske Lappmarken smalare, fårdeles öfwerst i Torneå, hwarest den såsom en kil går up i Utsjocki emellan Norrige och Nysland til alla 3 Rifens skilnad Kolmisojwi (W. B. S. p. 3).

(e) Nämligen tvårt öfwer Öfwer Torneå sockns trakt, som med en kil löper emellan Westerbottns och Kemi Lappmarker.

(f) Flere olika gifningar derom anföres i W. B. S. p. 3; denna widd är efter Kongl. Gammar Collegii tr. berättelse 1772 p. 18.

(g) Någre påstå at Lapparne äro af Japhets efterkommande och Nordens förste inbyggare, som under de gamle Schyters och Thules folkslag böra inbegripas. Se derom Rudbecks Atlan. T. I p. 319, 403 &c. samt fleres meningar anförde i Doct. Högströms beskrifn. p. 36; åfwen i Tornæi beskr. p. 2.

(h) Uti Doct. Högströms beskr. p. 235 ses flere skribenters gifningar om orten, e. g. at en konung Algot i 6 Sæculo först wunnit Lappmarken under Sverige, at Upsala Kon. måst rådt deröfwer, til Rifet kom i

Herdalefnad, som ock innehåft ställen wid Sjösidan der de idkat fiske, men derifrån de sedan af et mågtigare folk blifwit drifne längre up mot fjällen. (i) Ut til Kon. Magni Ladulås tid i 13 Sæculo, ansågs detta slægte (ehuru innom Rikets gränser wistande) dock som sjelfegne, och blefwo då genom Birkarlarne, Westerbottens socknars mågtige inbyggare, bragte under Sweriges Crona. (k)

A 2

Deriz

Brödraskifte o. s. w.; v. Dalin (Sw. Riks Hist. 2 d. p. 272) påstår, at Lapparne til Kon. Magni Ladulås tid icke haft annan öfwerhet ån egne domare eller rättare sagdt stått under sin hufvader, som år äldsta Regeringen.

(i) Ut Lapparne i äldste tider warit wistande ned i Sockn. annärks ock i W. A. Handl. 1772 p. 222, W. B. S. p. 4, ib:m p. 276 & 278 ses Prost. Nordins tankar derom, som bestyrker den meningen, at Lapparne först innehåft en del af landet wid Sjösidan, innan det af de ifrån Norriska sidan härstammande Westerbottningar blifwit bebodt, som förmenes skedd i 12 Sæculo. Uti Åbo tidn. 1778 N:o 18—20 finnes en widlöftig afhandl. om Lapparne och deras slægtskap med Finnarne, deras fördrifwande efter Finska Sjösidan, och deras underkufwande 1274 i Kon. Magni Lad. tid af Birkarlarne under anförande af en Mats Kurk o. s. w.

(k) Om desse Handels karlar nämnes i W. B. S. p. 25 & 277. Deras erhållne magt öfwer Lappmarken (v. Dalins 2 d. p. 272 och 3 d. I afd. p. 355) beskrifwes af Doct. Högström (p. 237). Kon. Eric Magn. Confirm. för Lappar och Birkarlar på deras gamle friheter anföres i W. B. S. p. 277. Medan år 1240, utgafs en förordning i Telge, hwaruti Lappmarkens upodling blifwit omtalt, och dertil upmuntrat (v. Dalins 2 d. p. 202 & 216). Lagerbring (Sw. R. Hist. 3 d. p. 251) nämner ock härrom, med berättelse om Birkarlars och Lappars rättigheter efter 1328 års R. bref; de

Derigenom erhöillo då samma Birkarlar Lappmarken under sitt wälde, upboro skatt och hushållade der efter egit godtycko, emot det at de endast årl. gofwo Cronan någre timmer gråwårk. (1) Denna magt utöfwades sedan af dem egenlyttigt til Kon. Gust. I tid, som fant skåligt at omsider inifrånka Birkarla-wälde, och låta Lappmarken få njuta samma förmoner som andre Rikets inbyggare, sedan de öfwer 250 år warit under twång och åfwen derigenom långre blifwit bibehållne i hednist mörker. (m) Under Kon. Carl IX Rege-
ring,

föras, at fritt besöka, och handla, med de sednare, som utan alt hinder skulle tillåtas idka Sagt &c. &c. Ol. Magn. har kallat desse Birkarlar Lapp-kungar.

- (1) Utaf Kon. Gustaf I Contract med Birkarlarne 1528 (v. Stiernmans Oecon. S. I d. p. 16) wisas, at derintil hade Piteå, Luleå och Torneå Birkarlar endast gifwit Cronan ringa skatt i Klockewårk och Mårdskin, men blef då förhögd och fördubblad, så at Luleå och Piteå Birkarlar derefter ihopa skulle erlägga 16 timmer Klockewårk och 4 Mårdskin, och Torneå Birkarlar et lika antal, då Summan blef 32 timmer Klockewårk och 8 Mårdskin, som de årl. borde utgifwa. Sedan flere klagomål inkommit öfwer Birkarlarne, indrogs omsidor deras Herrawälde i Lappmarken; se derom Schefferi Lapponia p. 158, Dalins Sw. R. Hist. 3 d. I afb. p. 355.

- (m) Uti Peringsk. Mon. Uller. p. 152, nämnes Årkeb. Henrics bemödan efter Drott. Margaretas bref 1389, at omwända Lappland. Sedan och omkring år 1400, hade Kon. Eric af Pommern åfwen skrifwit til Upsala Capitel om Prästers anskaffande til Lappmarken men blef ingen beskickning dit förr än Kon. Gustaf I 1525 befalte Munken Bened. Petri från Wadstena at resa hit och predika Evangelium, hwarefter han 1559 åter

ring, som åfwen låtit falla sig Lapparnes Konung, erhöillo Lappmarkerne först den lyckan at få små Kyrkor upfatte på wiåa trakter, ⁽ⁿ⁾ och utgafs åfwen då en ordning hwarefter skatten skulle utgifwas. ^(o) Ifrån den tiden kan man således

U 3

råfna

affände en Präst Michael Agricola i samma förrättning, hwarom berättas i Rhyzelii Epif. 2 d. p. 118, åfwen om Abboten Joh. Bureus ifrån Skellefteå eller Bure Kloster W. B. S. p. 112. Damian à Goes hade i sin skrifwelse til Påfwen 1540 beflagat, huru Christendomens utspridande i Lappmarken blifwit hindrad genom Birkarlarne (Se Högströms beskrifn. p. 216) item Warmholtz Bibl. Sv. G. i T. p. 253 och Dalins Sw. N. Hist. 3 d. I Afd. p. 316. Widare derom förmåles i G. Wallins Narratio de Ortu & Progressu Relig. Christianæ in Lapponia, Acta Liter. Sv. Vol. II p. 346 &c. Utom Lycksele Schola äro Scholar inrättade i Ulele 1732, Jockmod 1734, Arjeplog 1742, i Utöjocki och Suckasjerfwi 1743 samt i Gälliwari 1748.

(n) Se derom v. Dalins Sw. Nifes Hist. 3 d. 1:sta afdeln. p. 483, 2:dra afd. p. 532. De första Kyrkor skola då omkring år 1600 blifwit anlagde wid Lycksele i Umeå, Gråträsk i Piteå, Jockmod i Euleå, Suckasjerfwi och Enontekis i Torneå Lappm. I Drott. Christinas tid på 1640 talet, Placat derom (v. Stiernmans Oec. S. 1640 2 d. p. 297) och under Kon. Carl XI:s Regering på 1670 talet, äro de öfrige Kyrkor byggde i Lappmarken.

(o) Samma påbud utgafs på Niesan genom W. Bottn i Löfånger 1602 (W. B. S. p. 61), och skulle derefter gifwas i skatt 10:de af Renar, Fisk och Skinnwahrör. Då förböds Lapparnes flyttning från det ena til det andra stället. Och stadgades 1671 års Placat om Lapparnes flyttande, 1673 års Lappm. bebyggande och 1675 års ytterligare påbud derom, 1748 års förord. til rättelse då de äro utom Lappmarken och 1749 års Reglem. för dem som bo el. wilja nedsätta sig i Lapp-

råfna Lappmarkens fördelning, och deras småningom tiltagande Christendoms början, liksom Nybyggare på 1600-talet här först blifwit bosaste, så at Lappmarkerne äro nu mera icke endast Lappars, utan ock Nybyggare hemwister.

Namnet Lappmark och **Lappar** skall ej varit bekant förr än i XI el. XII Sæculo, och derom flere gifningar. (p) Fordom inbegripes denna trakten under Själlmanna land, med öfwerste deln af Helsinge land, (q) och utgjorde då
en

markerna anføres i Höppeners Förteckn. tr. 1754. Om Präst rättigheter i Lappmarken efter 1691 års Kongl. resol. (nämnt Ang. S. p. 325), Confirm. 1733, se Wilkmans Eccles. wärk 1:sta deln p. 533 2 d. p. 1132. Om Relig. wården i Lappm. se Riksd. beslut 1723 (Modée 1 d. p. 391). Förbud emot Lapparnes fringsstrykande se 1723 års Resol. på Präst. beswår (Modée 1 T. p. 530). Om Christend. fortplantande Riksd. beslut 1739 Modée 2:dra T. p. 1471. Om Evang. ljus utspriid. i Lappm. 1770 Riksd. beslut Modée 9 T. p. 155. Adolf Fredriks Personal. 1771 p. 758 nämnes derom.

(p) Doct. Högltröm (Beskr. p. 56) m. fl. påstå, at ordet Lapp och Lappland skall först blifwit bekant i XI el. XII Sæculo, och af grannar el. andra gifwit, såsom et öknamn. Någre hänleda det af gamle Gøthiske orden **Lopp**, **Loff** eller **Lup** Trolleri, andre af Finnska **Lappu** lappa eller **Lappo** las och **Lappet** borttappa efter ortens språk v. s. w. Saxo Grammat. som skrifwit danska Historien omkring 1190 år den äldsta författ. som har namnet Lappland. I Ihres Gloss. Sv. G. anføres åtskilligt wid ordet Lapp.

(q) Se Afsk. Biörners Rjåmpa dater, Samson Fagres Saga C. 20 och Adam Bremensis Situs Dannie m. m. C. 90 p. 61.

en del af det gamla Dwänland, (r) hwar under åfwen råfnades Skritfinnar och Sjölappar eller Sjöfinnar. (s) Efter ortens egne Språk kallas Lappmarken Same land, Same ladde och Same-nolmaj och inbyggarene Samme eller Sabme. (t)

Åf Lappmarken råfnas största delen under Sweriges krona, men den öfriga til Norrige och Ryßland; (u) som sagdt är utgjör nu Riksgrän-

U 4

fen

- (r) Om Dwänland är nämndt W. B. S. p. 4 & 277, at Isländarne så kallat den trakt af Sverige som låg bakom norra deln af Norrige. Hårom förmåler oc J. Ol. Enroths diff. de Qvenlandiæ Antiqv. Upl. 1767.
- (s) Uti Kon. Gustaf I bref 1551 om fiske för Birkarlar och Landsfjöpman i Norrbottn, nämnes **wåre Lappar och Sjöfinnar** (se v. Stiernm. Oec. S. I d. p. 121, v. Dalins 3 d. I afd. p. 429). Skrid- eller Skritfinnar kallades fordom de Lappar eller Finnar som bodde emot Bottn. wiken men Sjöfinnar-Lappar de som hade tillhåll på andre sidan om fjällen emot Wester hafwet e. g. Dfoten, Waranger o. s. w. up til Wardhus. Se derom widare Schefferi Lappon. p. 24. Uti Kon. Carl IX tid war Balz. Bäck Ståthållare i Westerbottn och Dswerste för Sjölapparne (Se Peringsk. Mon. Upl. p. 10).
- (t) Deraf wilja oc någre hänleda Lapparne af samma ursprung som deras grannar Zamogederna, se derom O. Rudbeck och Bist. Wallins anmärkning.
- (u) Medan i X Sæculo nämnes Finmarken i Norrige, hwarunder oc deras Lappmark ännu råfnas, men owist huru widt den ännu sträckte sig åt Norden. Flere uplysningar lemnas derom i Lagerbrings Sw. R. Historia I d. p. 315. Åf Kon. Gustaf I bref för Birkarlarne 1551 (v. Stiernm. Oec. S. I d. p. 120) ses, at Lapparnes Sjöfinnar på Swenska sidan då idkade fiske för deras egor och låge wid Wester Hafwet. Om fisket på Swenska sidan i Lappste fjårdar intil Waranger i

sen emot Norrige skilnaden emellan Swenska och Norriska Lappland, hwilken sednare allenast går i smal sträckning efter fjällen up til Wardanger emot Westhafwet och möter Ryska Lappmarken, som sträcker sig emellan Swenska eller Kemi Lappmark och Ishafwet. Riks Linien emell. Sverige och Norrige blef 1751 utstafad och 1752 samt följande år rörlagd. (x) Gränsefildnaden emot Ryßland är efter 1721 års Freds Tract. sådan, som den för Krigets begynnelse begge Riken emellan varit hafwer.

Swenska Lappmarkens fördelning är således efter deß sträckning och har namn af de närmast dertil belägne Norra Landskap och socknar, således finnas VII särskildte districter, neml. 1:o Jämtlands, 2:o Angermanlands eller Åsele, 3:o Umeå eller Lycksele, 4:o Piteå, 5:o Uleå, 6:o Torneå samt 7:o Kemi Lappmarker;

Carl IX tid nämnes i v. Dalins S. N. H. 3 d. 2 afb. p. 606; at Sverige nu icke kommer åt Waringe fjord el. Norra Hafwet, se Marelii anm. K. W. Acad. Hand. 1772 p. 14.

(x) Se derom Gränse Tract. 1751 tr. 1761 och Öfwer-Direct. Marelii berättelser K. W. Acad. S. 1771 p. 98 och 1772 p. I &c. Om Riks Linien ses af först nämnde, at de 3 Rikens Ande Nå är wid Kolmisojwi, och Sverige nu såmedelst ej kommer med sin gräns åt Wester Hafwet (widare Modée 5 T. p. 3432 & 3203). Efter 1595 års freds tract. (v. Dalins 3 d. 2 afb. p. 322) skulle Lappar emellan Österbottn och Waranger skatta til Sverige, men de Öster om belägne til Ryßland. Wid sidsta gränse tract. ingeck förening derom emellan begge Rikens fullmäktige.

fer; af dese hører Jämtlands helt under Wester Norrlands län, Åsele til Rättegången dit, men med Umeå, Piteå och Luleå samt Torneå under Westerbottens Högdinge döme; alla lyda til Hernösands stift. (z) Kemi Lappmark räknas ännu til någon del under Westerbottens Norra Lappmarks Jurisdiction, men något är i sednare tider deraf lagt under Uleåborgs län, lika som samma Lappmark hører til Åbo stift. Lappmarkerna, som ifrån 1720 lydte under Westerbottens och Angermanslands lagsaga, erhöå 1762 egen Lagman. (a) Til Håradets Högdinge Jurisdictionen åro de likwål wida åtskilda och räknas merendels til närmaste Lands el. Socknars Domsågor. (b) Fögderierne

A 5

åro

(z) Om Lands Högdingarne är nämnt i W. B. S. p. 8.

(a) Om Lagmans döme se Westerb. S. p. 8, Riksd. tidn. 1756 N:o 108 och 1762 N:o 128. Sedan wid 1756 års Riksd. blifwit föreslagit förändring med Lappmarks Jurisdiction och projecterat 2 Justitiariers antagande förordnades 1762 Aflektor Lars Qvist til ortens särskildta Lagman, hwilket åmbete han innehade til sin död 1790, men Landet bibehölls dock under Lånets Håradets Högdingars Domsåga. Til Lagmans Rätten wådjås dock ganska litet, så at den sysslan icke är särdeles trägen. Ut Håradets Högdingarne på flere ställen måste betjena sig af tollkar emedan de ej åro språket mågtige, se Högtröms p. 241.

(b) Jämtlands Lappmark hører til samma Landskaps både fögderi och Håradets Högdinge Jurisdiction (Jämtl. S. p. 6 & 225), Åsele under Angerm. Södra Domsåga (Angerm. S. p. 321), Ucksele, Piteå och Luleå Lappmarker räknas til Westerbottens södra men Torneå och en del af Kemi Lappmark under Westerbottens norra

äro ock förändrade. I Kon. Gustaf I tid blef en Lappfogde öfwer Lappmarken förordnad, sedan hade hwar Lappmark särskildt fogde. (c) En tid woro Lappm. district under närmaste fögderier af Landet, men i sednare år, (d) äro Lappmarkerne i lånet åter indelte i 2 district: Södre och Norre; til det förra räknas nu Usele, Lycksele, Piteå och Luleå, men til norre hörer Torneå med en del af Kemi utom Kufamo. I början af församlingars och kyrkors inrättning i Lappmarken, woro de anse-
 dedde som Annex under nästbelägne Umeå, Piteå, Luleå och Torneå Pastorat, men blefwo sedan derifrån skilde på 1640 och 1670 talet som på sitt ställe berättas.

Cro=

Fögderi; Kufamo är derifrån affskild, och lagd til Uleåborgs län. I Södra Jurisdikt. äro 5 och i Norra 7 tingslag, se W. B. S. p. 11. Utsjocki lades 1747 under Ubo stift med Gnara Capell, men Gnontekis blef då särskildt Pastorat, såsom Suckasjerswi ock war under Hernöj. stift, då Kautofeino 1752 blef Norrftt Pastorat.

(c) Lappfogdarne fallas efter språket Sunde, hwar Lappmark har des utom Länsman, Länesmanna, och fjärdings karl, Skickare. Nedan 1559 nämnes Lappfogdar (Scheff. Lapp. 159). 1610 förordnade Kon. Carl IX Lars Larsson til fogde i Umeå, Piteå & Luleå Lappmark (Scheff. Lapp. p. 161). Intil 1730 woro wise Lappfogdar, sedan lades Lappmarken under socknarne til 1751, til nuwarande delning skedde.

(d) Wid 1756 års Riksd. (R.d. Tidn. N:o 27) anslogs 200 d. Smt lön för en kronofogde i Lappmarken och 6 länsmän, hwardera med 50 d. Smt aflöning ifrån 1757 års början. Instruct. för Cronof. i Lappm. utgafs d. 5 Aug. 1760.

Cronans inkomst af Lappmarkerne som i äldre tider varit obetydliga, äro wäl sedermera ökade, dock icke swarande emot den aflöningsstat och kostnad som Cronan ärl. består. Efter 1695 års skattdläggning då socknarne indeltes i wiså Lappbyar, hwilka til wiså Summa skattlades, (e) utgår ännu Lapparnes skatt för deras innehafwande Lappland, fast med den förändring efter 1760 års Lappfogde Instruction, at en del deraf neml. Lappland och Lappbyar, blifwit förwandlade uti Nybyggen och Hemman, alt som Lapparne blifwit Nybyggare, dock hånder åfwen, at när någon Lapp öfswergifwit sitt Lappland, och Nybyggare eller andre Lappar det intaga, skatten då följer lågenheten och innehafwaren, så at Lapp Råntan utgår lika årligt för landen. (f) Deremot belöper Ny-

(e) Sedan Kon. Carl IX förordnat om lappskatten (se p. 5) som en tid utgick i penningar och skinnwaror, blef af Kon. Carl XI stadgadt om wiså årlig skatt för hwarje Lappby, hwarföre alla til hyn hörande Lappar borde answara. I Lands Högding Douglas och Lagman Bures närvaro, blef sedan skattdläggning förrättad år 1695 i hwar Lappmark som ock 1698 d. 7 Maji af Kongl. Cammar Collegio faststaldtes. Se derom Kongl. Patr. S. Journal 1784 p. 161, Refol. Ståd. bejwår 1762 i Modée 7 T. p. 5319.

(f) 1695 besteg Lappskatten endast til 2314 d. 26 öre Smt. Nybyggare stodo då måst under frihet, at deras skatt war obetydelig, och i fläste Lappmarks socknar ingen. 1771 utgjorde Lappm. Råntan i W. Bottn. för 510 skatt- och 91 oskattlagde nybyggen 1839: — och Lapparnes skatt för Landen 1651: 26, tillsammans 3490 d. 26 öre Smt, eller 1176 d. mera än 1695. Se Kongl.

Nybyggare skatten olika för egorne årl. altester som nya upodlingars frihets år löpa til ånda, och Summan således ökas. Utom Prästrättigheter (hwarom nämnes Ung. S. p. 325) äro Lapparne frie för widare utskylder. Nybyggarne som äfwen äro lindrigt skattlagde betala ej eller Personelle utskylder, och njuta flere förmoner. (g) Efter 1787 års Räkenskaper belöper hela Räkantan i Lappmarken til 1054 Rdr 22 ff., deraf Nybyggare skatten inräknad endast går til 290 Rdr 26 ff., (h) deremot besteg Cronans bestådde aflöning för Lappmarken,

Gammar Collegii tr. berättelse 1772 p. 19. Efter 1718 års Kongl. bref (v. Stiernmans Oec. S. 6 d. p. 558) blef Lappmarken som förut bibehållen wid Specie mynts räkningen, och at dermed få betala sin skatt, som mynttecken i den orten ej kunde mottagas för omwäg med omwårtingen.

- (g) Om Nybyggare friheterna i W. B. S. p. 20 &c. Utom de der åberopade Kongl. förordningar och R. Patr. S. Journal 1784 p. 157 ses Refol. på Allmogens besvär 1762 § 22, 84 (Modée 7 T. p. 5348, 5377) i synnerhet Regl. 1749 (Modée 4 T. p. 2901).
- (h) Efter Lands Contoires upgift, härunder beräknad, Åsele, Lycksele, Piteå, Luleå, och Torneå Lappmarks skatt för Lappar och Nybyggare, samt en del af Kemi, neml. Sådankyle och Gnara Lappskatt 204 Rdr 47 ff. Tages nu Nybyggare skatten til 290 Rdr 26 ff. så blir W. B. Lappmarks skatt 558 Rdr 45 ff. (Åsele inräknad som har 42 Rdr 40 ff. sådan). Enligt 1762 års författning (R. d. L. N:o 72) bibehölts och Lappmarken at betala sin skatt i Cour. Silfmet efter wanlighet så at den 1760 förordnade Räkanta i Persedlar ej kom at utgå, men Nybyggare tillåts 1762 erlægga Crono utskylder i B:co sedlar (R. d. L. N:o 109, Modée 7 T. p. 5319).

marken, til Ecclesiastiqve och Landt stat samt kyrforne dels i Contant dels i Spannmål, efter 1771 års markgång (på såden 441¹/₂ t:a) til 14142 d. Smt. (i) Lappmarkerne äro frie för all Roteriug. Wid 1760 års Riksd. hade Nybyggare och Lappar första gången fullmäktig. (k)

Folk *N:r:n* i denna Landsort förmenes wara omkring 7000 å 7500 Personer, (l) Nybyggare och Lappar tillsammans tagne som för hwarje Pastorat nämnes, dock är ej Kemi Lappmarks folk-mångd härunder intagen, icke eller Jämtlands och Åsele Lappar, som ej höra til Westerbottns Prosterier och Tabeller.

Lappmarkens wapen är en nakot Billman med et bälte och löf om lifwet, fransk på

(i) Se Kongl. Patr. Sällsk. Journal 1784 p. 163; hwad som löningen öfwerstiger sedan anslagne Råntan dertil afgådt, fylles dels af Lycksele Lapp Scholas donerade Rånta och Cronotionde Spannmål af Westerbottn, dels med Collect-medlen som årl. samlas i Riket; om de sednare se 1723 års förordning (Modée 1 T. p. 392 och 1740, 1741 & 1742, 3 d. p. 1666, 1834 & 1990). Om Lappmarkens befrielse från Lagmans och Håradss Hufdinge rätten ses 1741 års Reglem. (Modée 3 T. p. 1804), frihet för Bröllops gården 1766 se Modée 8 T. p. 7119.

(k) Denna fullmäktig war Mats Pålsön Rippi ifrån Sådankyle (se Riksd. tidn. 1762 N:o 109).

(l) Se anmärkning derom i W. B. S. pag. 12. (Åsele år ungesf. 1200) Lycksele har 1200, Uleå 2200, Piteå 1200 och i Torneå Lappmarker 2000, tillhoppa med Lapp Hushåll och Nybyggen Circa 7500. I Kemi Lappmark skall wara omkring 5000, men större delen Nybyggare, hwilla räknats under Westerbottns folk-N:r.

på Hufvudet och klubba på axeln, i Rödtt fält, skölden betäckt med en Gresskaps Crona. (m)

Flere beskrifningar om Svenska Lappmarker äro förut bekante (n) och i synnerhet Doct. Högströms utgifne Samling, så utförlig om alt hwad som til Landets allmänna kannedom hörer, både Hushållning, Seder, Lefnadsart och mera, at derom ej widare behöfs anföras särdeles för äldre tider. (o) Men desse Sammandrag för Lappmarken, som wisa hwarderas särskildta innehåll och storlek, wattudrag, folk N:r och låge, kyrkor, malmanledningar m. m., utgifwes nu jämte Westerbottens läns beskrifning, såsom dermed förent, för at

(m) Nedan wid Kon. Carl X begrafning wisades Lappmarks wapnet sådant; andre sochn Sigill äro ej kände.

(n) De upräknas i S. Lönboms företal til Proft. Tornæi beskrifn. om Torneå och Kemi Lappmark 1772 och anföras med tilläggningar i Warmholtz Bibl. Sv. Goth. I d. p. 252 &c. deraf, utom Doct. Högströms beskrifning, i synnerhet nämnes Schefferi Lapp. tr. 1673 på Latin i Francfurt som innehåller mycket om äldre tiders skick och hushållning i Lappmarken.

(o) Doct. Högströms Lappm. beskrifn. tr. på Swenska 1747 i Stockh. (äfwen öfversatt på Tyska, Danska och Fransyska) är fördelt i 14 Cap. hwarefter ortens känning i allmänhet widare inhämtas, af 1:o Landets beskaffenhet, 2:o Lapparnes ursprung, 3:o Tungomål, 4:o Näringsmedel, 5:o Hus och Hemwist, 6:o Spis och Matlagning, 7:o Giftermål och Barnupfostran, 8:o Kroppsgestalt och Klådbonad, 9:o Omgångesart, Moral, Upförande, 10:o Snillegåfwor och Wettenskaper, 11:o Afgudereri och Trolldom, 12:o Christendoms fortplantn., 13:o Borgeliga Samhålden och sist 14:o Om Nybyggen.

at i sin ordning meddela kundskap om dese widt aflägsse och i wist affseende litet kände orter.

Någre allmänne anmärkningar måste dock här göras, innan Lappmarkens enskildta beskrifning börjas. Landet omgifwes emot Norrige med Själlen, der Riksgränsen som sagdt är framgår. (p) In i Lappmarken äro ej allenast otalige fjällhöjder, hwarest ses ständigt warande Is och Snö, utan ock Bergsträckningar til största mångd och högd, hwilka följa wattulederne alt igenom ned åt landet, och likasom Resben utskjuta ifrån fjällryggen. (q) Utom de många och stora wattudrag som börja i och omkring fjällen, samt omsidor i Westerbottn göra de betydliche stora Elfwer, är landet upfyldt med myror och måsar öfwer

(p) At Fjällryggen är en sträckning af det fordom namnkunnige Sæweberget, och Kölen, åfwen då befant under Stiphäiske bergen, ses v. Dalins Sw. R. Histor. I d. p. 12 och Tilas Præf.-Tal i Kongl. W. Acad. 1765 (Om Sveriges Mineral Hist. p. 17 & 75). Jämför Cronstedts afh. K. W. Acad. Handl. 1763 p. 271. Fjällens fördelning anföres efter deras anseende i Ruar, Wälar, Sagnar och Stötar hwaraf de sistn. äro högst. Riksgränsen har förut varit rådnad efter fjällryggen för Wester Norrland och Westerbottn, men wid Gråns tract. 1751 kom Linien på sina ställen at sträckas derinno för Swenska sidan såsom i Jämtland för Sörlie sockn (Jämt. S. p. 163, 232) och i Westerbottn för Kautokoino som blifwit på Norrsta sidan se K. W. Acad. Handl. 1771 p. 187 och 1772 p. 10.

(q) At sommartiden up i fjällen hafwa isbetäckte Sjöar är icke något owant. Stockh. Post. 1782 N:o 259 förmåler at man det året i Aug. gått öfwer flere Sjöar på is up i Lappmarken.

öfwer alt; närmast fjällen skoglöst men på sina ställen efter 4 à 5 mil derifrån med stora skogar försedt.

Upodlingsställen gifwas särdeles jämte Wattudragen, derest åfwen fläste nybyggen blifwit anlagde, ofta nära til fjällen; ångslågenheter äro fördelagtige, men åkerjorden swag och för infallande frost ofta mindre lönande. För 100 år sedan woro föga upodlingar och snart ingen up- tagen åker. (r)

Nybyggare som efter den tiden blifwit (jämte Lapparne) landets inbyggare, hafwa utom jordbruket i synnerhet sin näring af Boskapskötsel och fiske samt djur fång.

Lapparne som af urminnes warit flyttande folk emellan landet och fjällen, bibehålla sitt fordna lefnads sätt:

Fjäll Lapparne som i synnerhet flytta och ymse hafwa tilhåll i fjällen och skoglandet idka endast Renkötsel, och består deras förmögenhet egenteligen deruti, at hafwa stort antal Renar. (s)

Gran

(r) Schefferus som tryckt sin Lapponica 1673, har ej nämnt om någon åker, icke eller om nybyggen. Doct. Högström hölt före, at man den tiden warit af den tanken, at ingen såd kunde wåra i Lappmarken, genom sednare tiders erfarenhet, är ej allenast möjligheten ut- rönt, utan ock dermed wid flesta nybyggen ständigt försökt, och fås här den bästa wårsåd, när ej frost- skador inträffa, och skall på sina ställen såden mogna på 8 à 9 weckor (hwarom widare Högstr. Lappm. besf. p. 18 & 252).

(s) I mången Lappby skall finnas til 30000 Renar (hwarom ses D. Högströms besf. p. 89). Det berättas

Gran eller **Skogs Lappar**, som hafwa sine tilltagne wiså Lappland eller byar ned i skogsbygden, bo der ständigt i sina kåtor, och jämte något Renkötsel hafwa boskap, idka fiske och djurfång, utom andre små näringar med forgarbete och dylikt. (t)

Som Boningsställen äro olika, i det Nybyggarne hafwa sine små bebygde och widt kringspredde Hemman, men Lapparne bo i sine kåtor eller kojor, upsatte i likhet af en fågla som snart flyttas, (u) så är ock skillnad emellan begge desse folkslag i lefnads

B

art

- at förmögne Lappar kunna ega til 3000 Renar. De födas Sommartiden af moså, löf och grås, men wintertiden af Ren moså (Lich. rangif. Fl. 1117) på Lappska wiste, som wärer öfwer alt i Lappmarken. (Beskr. K. W. Acad. Handl. 1742 p. 154). Genom odjur (särdeles wargar) förloras många Renar, och äro de äfwen underkastade flere sjukdomar, som under tiden smitta, at de då dö hastigt bort, hwarigenom Lappens fattigdom förorsakas. Jämför Marelii anm. K. W. A. Handl. 1772 p. 14). I Konung Gustaf I tid el. 1559, stupade några 1000 Renar i Norrbottn (Se v. Dalins Hist. 3 d. I afd. p. 485). Om inifrånkt tid til Wildrenars fjutande (Ref. Alm. besw. 1762) Modée 7 T. p. 5357. Renars föda (W. A. Handl. 1750 p. 95) beskrifs af D. Hagström. Om Renars sjukdom v. Linné anm. K. W. A. Handl. 1739 p. 119. Underökning om Renkötseln finnes i Kongl. Patr. Sällst. Journal 1776 p. 171.
- (t) Att Korgarbete som förut mycket idlades (Högström Beskr. p. 87) har aftagit, ses Kongl. Patr. S. Handl. 1785 p. 357. I Uleå och Piteå Lappmarker göras de bästa och waraktigaste korgar.
- (u) Dessa kåtor beskrifwes (Doct. Högström p. 100) af 6 al. bottn i Diameter, med et fält af 16—20 til flere kanter, til 1 famns högd med eldstad midt i kajan och

art, klåder, språk, nåring, seder, spisordning o. s. w. (x) Nybyggarna äro merendels i allt som nedre socknars allmoges; men Lapparne med eget språk, klåddragt, lefnads art, seder och annat wida utmärkte ifrån Rikets alla inbyggare. (y)

Christendomen som långsamt hunnit införas i Lappm. har först i sednare tid här kommit til stadga och förkofran (z) särdeles igenom den af
Re

röfhål up i; de äro omdragne med wallmar, som fästes på en hop ofwantil hopknäpte stänger. 20 personer kunna rymmas i en sådan.

(x) Allt och Häst fjött i sednare år börjat åtas i Lappmarken på sina ställen förmåler Dagligt Allehanda 1784 N:o 279. Men fjött, mjölk och ost utgjör eljest deras måsta söda som ses i Högströms beskr. p. 116.

(y) Lapparne nyttja ej Hästar, utan färdas om wintern med actior efter Renar (se derom Westerb. S. p. 265), bruka äfwen mycket då skidor el. skidben (Sabbik). P. O. Graans diff. Delineat. Rangiferi Ups. 1685 under Micranders innehåller widlöftig beskrifning om Renstjeln &c. 1757 Resol. på Stådernes besvär § 20 tillåtes at Borgerskapet får nyttja Skogs lappar til Seglat. och Saltjöfiste m. m. Modée 6 T. p. 4540.

(z) För Reformations tiden rådde Hedendomen i Lappmarken, ehuru (som p. 4 såges) flere fordna Regenter der sött införa Christna Låran. Ut i Doct. Högströms Missions förrättning tr. 1774, finnes åtskilligt derom, äfwen Kon. Gustaf I befallningsbref 1559 til Mich. Agr. om Torneå Lappmarks omwändelse. Utom hwad i W. B. S. p. 94 och Rhyzelii Episc. 2 d. p. 108 är anmärkt om Årkeb. P. Goth., Biff. Steuchs, Åfws, Sternells och Kiörnings wifitat. i Lappm. må nämnas 1723 års Kongl. förordning om Lapparnes underwising och nya scholars inrättande m. m. Se Wilk-mans Eccles. wärk I d., der anföras åtskillige Kongl. bref som angår Eccles. Staten i Lappmarken, deraf näm-

Regeringen förordnade Lappmarks Ecclesiastique Directions ömna och goda tillsyn. (a)

Handeln i Lappmarken, som fordom war inkränkt inom Birkarlarne, men sedan frigifwen för hela lånet, fortsattes nu merendels i hwarje Lappmark af närmaste landskaps Stadsboer, alt om wintertiden wid de då allmänne Marknads och Tingsplatser. (b)

B 2

Lan-

nes (Wilkm. 2 d. p. 1053) 1742 om bötes p:gr, wågwisare för Prästerne på fjällresor 1743, Prästebordens egor, fiske, upodling m. m. S i deln p. 400 anföres åtskillige Kongl. bref om Relig. wården i Lappmarken. Wid 1762 års Riksdag gjordes åtskillige författningar om Ecclef. wårket i Lappm., åfwen om Prästerkapets befordran m. m.

(a) Wid Riksd. 1738 kom relig. wården i Lappm. särdeles i omtänka. Utom det Prost. P. Fiellströms Cateches version med flere Lappste böcker då beslöts at tryckas, blef och derefter eller 1739 Kongl. Direction förordnad öfwer Ecclef. wårket i Lappmarken, deruti woro Ledamöter R. R. Gref Carl Gyllenborg, Ol. Nordenstråle och Baron Olof Cederström, med fl. Sfrån den tiden äro flere författningar widtagne til Christendomens förkofran i Lappmarken; hwaribland blef först den 1741 förordnade Mission til församlingarne, som Magist. sedan Lector Pehr Holmbom updrogs, tillika med Magist. sedan Prost. Petr. Högström, hwarom tryckte berättelsen förmåler. Wid de fläste kyrkor brukades toll i forna tider, som Prästerne då sällan förstodo språket. Tills 1740 nyttjades sådan i Luleå Lappmark.

(b) Om Lappmarks handeln som måst sfer i bytte mot währor, dels för Silfwerp:gr se Kongl. Patr. S. Journal 1785 p. 355 åfwen resol. på städernes beswär 1752 (Modée 5 T. p. 3279, Ang. Saml. p. 328). Skinn-

Landets bestaffenhet är i sednare tider dels genom Resande och Hitstickade, (c) dels wid Norrste Riksgränsens upgående på 1760 talet mycket uplyst och allmänt beskriwten. (d) Om ortens wårter och näringsfång finnes åfwen åtskillige berättelser, (e) såsom ock, om de olågenheter af frost

wahrer, fiff och fogel äro i synnerhet denna ortens producter, hwaribland Rens Hudar utgjöra det måsta.

(c) Ut Kon. Carl IX stiftat til öfre Lappmarken 2 Geometrer Sigfr. Ar. Forsius och Hier. Birkholtz redan år 1600, at afmåta landet mot Polen, se v. Dalins Sw. N. Hist. 3 d. 2 afb. p. 481. 1602 affärdades de i ny beskickning, då Dan. Theodor. nämnes med, at ranssaka i Torneå Lappmark, der de Norrste trängt Lapparne ifrån stort stycke land, och utsåts då 106 mil emellan Torneå och Waranger (p. 497). I Westerb. beskrifning för Torneå orten p. 230 och 266 är widare förmått om sednare tiders beskickningar til Lappmarkerne. Något anföres ock på sina ställen om sådana resande i årskildte Lappmarker.

(d) Derom mittna Sfwer-Direct. Marelli berättelse om Riksgränsen och fjällen m. m. uti R. W. A. Handl. för 1771 och 1772 som på flere ställen åberopas och för hwar Lappmark på sine ställen blir anford. Ut fjällen först möter Riksgränsen i Herjedaln, med Rute-fjäll, så ock beskrifning på fjällrygg och landtrygg, se R. W. A. S. 1771 p. 175 &c. Sämför Herjedals Samling p. 77.

(e) I synnerhet v. Linné närmare beskrifning om Fjällen W. A. Handl. 1754 p. 183. Desß Florula Lappon. tr. 1732 och Flora Lapponica tr. 1737 (Warmholtz Bibl. Sv. 2 d. p. 32) åfwen så Flora alpina (Diff. af N. Åmann 1756), Olof Rudbecks Index Plantarum Lappon. 1695 (Act. Lit. Sv. 1720 p. 95), Medicina Lapponum (Diff. af J. Fiellström i Lund 1734). Camrer F. Frykells afhandl. om Westerbottens och Lapp-

frostskador, (f) Själlmöß, (g) Mygg (h) m. m. som desse Lappmarker beswärå. Då Jämtlands Lappmark är belågen under 64 Grader (se Kongl. W. A. Handl. 1763 p. 306) och öfwerste trakten i Torneå Lappmark under 70 Grad Polhögd (1771 års Handl. p. 192) blir sträckningen betydlig. Wid denna Lappmarks Samling bifogas ock något för hwarje Pastorat, efter derom erhållne underrättelser dels genom upgift ifrån orten dels efter tryckte beskrifningar för någondera sårskildt. (i) 3 öfrigt tjena de flere utkomne afhandlingar och berättelser om Lappmarkerne i allmänhet. (k)

B 3

Til

markens upodling är tr. i K. Patr. S. Handl. 1771 2:a stycket.

- (f) Derom Högströms beskr. p. 19 item anm. i K. W. A. Handl.
- (g) Nedan anförde i Westerh. S. p. 160, vidare om samma ohyra kan ses K. W. A. Handl. 1749 p. 14 och 1764 p. 63, item Gøtheborgs Allehanda 1785 N:o 67 & 93.
- (h) Derom är nämndt W. B. S. p. 267, vidare i Högstr. beskr. p. 9 & 30. Om flugor och Bromsars wåld på Renar, se K. W. A. Handl. 1739 p. 119 &c., d:o Modeer Anm. 1786 p. 137.
- (i) För Torneå, Kemi Lappm. tjena i synnerhet Prost. Tornæi beskrifn. 1762 tr. 1772, lika så för Kemi Lappmark 2 berättelser om Lapp. omwändelse, fordna wid skeppelse och afgudereri, af Gabr. Tuderus och Th. v. Westen tr. 1773.
- (k) Här må nämnas åtskilligt derom förut tryckt, såsom: Om Lapparnes början och tilwärt i Christendomen, är midlöftig berättelse i Gøtheborgs tidningar 1788, beghnd N:o 38 & 45. Der nämnes, at Kyrkoh. Nic. And. i Piteå ABC bok och Psalmbok blef tr. på Lappiska 1619, Prost. Tornæi Manuale Lapon. 1648, Kyrkoh.

Til Lappmarken äro endast Nid- och gångstigar til skiftes med båt-fart, som för hwardera på sitt ställe anføres. Således ligga desse orter mest aflägsne, äro ock de oländigaste af Rikets Landskap.

I. Jämt-

Olof Steph. öfversättning af Paul. Gothi Catech. 1668, mindre Lappon. 1669, en anon. Cateches och ABC bok 1626 v. s. w. Flere Kongl. Resol. och stadgar för Lappmarkerne i allmänhet finnes i Modées saml. såsom förbud emot Brånwins otidige mångleri och supande, Kongl. förordning 1723 (T. I p. 392), Resol. Ståd. besvär 1752 (T. 5 p. 3279), Reglemente för dem som bo i Lappmarken 1749 (T. 4 p. 2901). Om kyrkans byggande 1640 v. Stiernmans Oec. S. 2 d. 297, Lappmarkens bebvande 1686 R. bref ibid. 4 d. p. 661, 5 dec. placatet 1695. Förmoner för dem der uptagit metallbruk tr. $\frac{9}{8}$ 1673, 4 d. p. 26. Annu R. Placat d. 27 Sept. om Lapp. bebyggande. P. A. Gadds upgift för Nybyggare i fjälltr. til Landsbruk m. m. se R. W. A. Handl. 1780 p. 143. Om Lapparnes fringsstrykande och Project til Lappm. bebyggande ses svar på frågan i R. P. S. Handl. 1789 (S. T. N:o 62). Kort försök af närmare kundskap i Norre Landskapen i synnerhet Lappmarken tr. 1771 hos Salvius. Annu kunna följande böcker för sednare år på samma språk tilläggas: Lappiska Grammat. och Vocabul. utgaf Kyrkoh. Prost. Fiellström 1738, samma år Svebelii Cateches på Lappiska och Swenska men derefter tryckt 1744; Handboken, Lutheri Cateches och Psalmboken, samt Güttners Postilla, som öfversattes af Prost. Doct. Högström; Nya Testamentet tr. 1755; Svebelii Cateches och Lutheri Catech. 1761 v. s. w.